

ПРАВОВІ ДЕТЕРМІНАНТИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Пахнін Микола Леонідович,

кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

Стаття присвячена визначенню, опису та роз'ясненню основних правових факторів криміналізації ЗМІ. До цих факторів належать криміногенні прогалини у правовому регулюванні журналістики, недоліки правового регулювання кримінальної відповідальності за зловживання журналістами правами під час збирання, отримання, поширення, зберігання та іншого використання інформації, недоліки юридичної відповідальності за наклеп і образу, вчинені журналістами ЗМІ.

Доведено, що сучасні глибинні проблеми загального правового забезпечення сучасних ЗМІ є факторами, що визначають деструктивний процес, у якому останні, масово поширюючи антигромадські погляди, ідеї та настрої, набувають ознак кримінальних інститутів і сприяють участі окремої особи або групи людей у різних видах девіантних практик. На законодавчому рівні якнайшвидше врегулювання визначається низкою технічних та організаційних питань функціонування Інтернету та його елементів у рамках публічного інформаційного простору.

Зазначається, що відповідно до ст. 21 Конституції України всі люди вільні і рівні у своїй гідності та правах, а відповідно до ст. 24 Основного Закону громадяни мають рівні конституційні права і свободи і рівні перед законом. У зв'язку з цим слід віднайти розумний баланс між правовим захистом журналістської діяльності та своєчасним та ефективним реагуванням держави на поширення дезінформації, поширення дезінформації за розпорядженням третьої особи або у разі заподіяння шкоди, підкupu журналіста чи ЗМІ тощо. Очевидно, що боротьбу з дезінформацією не можна пов'язувати зі створенням відповідних репресивних інструментів в інформаційній сфері.

Ключові слова: детермінанти, фактори криміналізації ЗМІ, причини криміногенного впливу ЗМІ.

Pakhnin Mykola. Legal determinants of criminalization of mass media

The article is devoted to identifying, describing and explaining the main legal factors of criminalization of the media. These rights include criminogenic gaps in the legal regulation of journalism, shortcomings in the legal regulation of criminal liability for rights being misused by journalists while collecting, receiving, disseminating, storage and other use of information, shortcomings of legal liability for defamation and humiliation made by media.

It is proved that the current deep problems of the general legal support of modern media are the factors that determine the destructive process in which the latter, massively spreading anti-social views, ideas and attitudes, acquire the features of criminal institutions and, to some extent, contribute the participation of an individual or group of people in various types of deviant practices. At the legislative level, the earliest possible settlement is determined by a number of technical and organizational issues of the functioning of the Internet and its elements within the public information space.

It is noted that according to Art. 21 of the Constitution of Ukraine, all people are free and equal in their dignity and rights, and in accordance with Art. 24 of the Basic Law, citizens have equal constitutional rights and freedoms and are equal before the law. In this regard, a reasonable

balance should be struck between legal protection of journalistic activity and timely and effective state response to dissemination of disinformation, dissemination of misinformation through the order of a third party or in case of harm, bribery of a journalist or media, etc. Obviously, the fight against misinformation cannot be linked to the creation of appropriate repressive tools in the information sphere.

Key words: *determinants, legal factors of media criminalization, reasons of criminogenic influence of mass media.*

Криміналізація засобів масової інформації (далі – ЗМІ) тіснішим чином пов’язана з криміногенною деформацією ціннісно-нормативної системи суспільства, розмиванням і девальвацією соціально позитивних цінностей, стереотипів поведінки людей. Вона, як правило, супроводжується великим поширенням серед законослухняних верств населення антигромадських поглядів і установок, що допускають, виправдовують, заохочують або відкрито провокують порушення кримінально-правових заборон [12, с. 3]. У зв’язку з цим одночасно з виконанням притаманних ЗМІ позитивних функцій, спрямованих на утвердження ідеологічних, духовних та моральних цінностей суспільства, ЗМІ умисно або, навпаки, через необережність доволі часто чинять деструктивний вплив на свідомість індивідуально визначеної особи або групи людей, що призводить до участі останніх у різних видах девіантних практик, одним із проявів яких є вчинення різних за ступенем суспільної небезпечності кримінальних правопорушень.

Збільшення кількості вчинюваних кримінальних правопорушень в окремих сферах життєдіяльності людини, а так само зростання рівня злочинності у суспільстві загалом, внаслідок негативного інформаційно-психологічного впливу ЗМІ, зумовлює вжиття державою низки заходів загальносоціального та спеціально-кримінологічного характеру, спрямованих на ефективну протидію такому впливу ЗМІ. Тут доречно зазначити, що ефективна протидія криміногенному впливу ЗМІ немислима без дослідження особливостей детермінації негативного інформаційно-психологічного впливу ЗМІ, зокрема його правових факторів, усунення яких, як правило, не вимагає надмірних фінансових обтяжень та організаційно-управлінських зусиль з боку держави. Тому аналіз та характеристика саме вказаних факторів криміналізації ЗМІ поза всяким сумнівом є вельми актуальним та цікавим

не лише з теоретичної, але й з практичної точки зору.

Проблеми, що виникають під час дослідження кримінологічного аспекту ЗМІ, їх деструктивного впливу на свідомість індивідуально визначеної особи або групи людей, під різним кутом зору висвітлювались у численних кримінально-правових та кримінологічних працях О.М. Бандурки, В.В. Боровикової, П.С. Булатецького, С.М. Гусарова, В.І. Галагана, Ю.І. Гололобової, М.О. Д’ячкової, О.М. Литвинова, М.О. Мокряк, Ю.В. Орлова, О.Г. Радзівської, А.І. Русиняка та багатьох інших учених. Визнаючи їх ґрунтовний характер та значущість для кримінально-правової та кримінологічної доктрини й практики, зауважимо, що група правових детермінант криміналізації ЗМІ досліджена не досить, різні їх криміногенні аспекти дослідниками вирішені певною мірою вельми суперечливо, а окремі підходи до їх розв’язання фактично є закликком для продовження наукової дискусії.

Мета статті полягає у виявленні, описі та поясненні основних правових факторів криміналізації ЗМІ.

Аналіз практики нормативно-правового регулювання діяльності у сфері поширення інформації у публічному медіапросторі дозволяє виділити декілька різновидів правових факторів криміналізації ЗМІ. До їх числа можна віднести криміногенні прогалини у базовому нормативно-правовому регулюванні журналістської діяльності, недоліки законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за маніпулювання свідомістю населення через ЗМІ, зловживання журналістами правами в процесі збирання, одержання, створення, поширення, зберігання та іншого використання інформації, недоліки правової відповідальності за наклеп та образу з боку ЗМІ тощо.

Розглянемо далі основні положення, покладені в підґрунтя цього висновку, що організують межі можливих аспектів

характеристики вказаних правових чинників криміналізації ЗМІ.

Криміногенні прогалини у базовому нормативно-правовому регулюванні журналістської діяльності. Сучасна доволі розгалужена система основних нормативно-правових документів, що регулюють діяльність ЗМІ, на переконання більшості інформаційних експертів, є застарілою і такою, що не відповідає сучасному рівню технологічного розвитку у сфері масмедіа, а тому зумовлює свою якнайшвидшу модернізацію. Зокрема, незважаючи на чинні нормативно-правові акти, покликані регулювати відносини у сфері журналістської діяльності, нині всупереч принципу технологічної нейтральності законодавством встановлено різні правові режими для одних і тих самих медіа, залежно від форми їх випуску. Окремі форми існування масмедіа перебувають поза правовим полем (не підпадають під дію вимог, заборон чи обмежень, які встановлені для таких самих масмедіа, що виходять у світ у іншій формі). Так, наприклад, законодавством передбачається регулювання «класичного» ТБ (ефір, супутник, кабель) за повної відсутності регулювання відносно «нових» способів поширення ТБ (IPTV, OTT), відео на замовлення і платформ спільного доступу до інформації [8].

Окремі вітчизняні експерти у сфері масмедіа зазначають, що правовідносини, які виникають під час користування Інтернетом, з кожним роком набувають змістовності та поширюваності й об'єктивно повинні підлягати регулюванню з боку держави за такими напрямками, як: 1) нормативно-правове регулювання технічних і організаційних питань функціонування Інтернету і його елементів, інформаційно-комунікаційних технологій, управління Інтернетом у рамках повноважень органів державної влади; 2) нормативно-правове регулювання сукупностей питань, що стосуються Інтернету, але за сферою своїх дій виходять за рамки Інтернету (інтелектуальна власність, електронна торгівля та надання послуг з використанням Інтернету як допоміжного засобу тощо); 3) забезпечення законності в інформаційно-телекомунікаційних відносинах у рамках Інтернету та охорони прав людини і громадянина у цій сфері (включаючи недоторканність при-

ватного життя); 4) боротьба зі злочинністю і протиправною поведінкою в Інтернеті (включаючи боротьбу з кіберзлочинністю, екстремізмом, дитячою та іншою порнографією, образами, наклепом, пропагандою насильства, жорстокості, расової дискримінації тощо) [10, с. 39; 5].

Доречно зазначити, що заклики щодо реформування законодавства у сфері масових комунікацій уже декілька років лунають не лише в межах національного інформаційного простору, але й зарубіжного. Так, Ю.І. Гололобова зазначає, що недосконалість і недотримання, скажімо, російського законодавства веде до конфліктів і колізій між владою, медіа і суспільством. На сьогодні законодавчо статус різних видів засобів масової інформації як суб'єкта політичних відносин не є закріпленим. Багато хто говорить про існування четвертої влади, але політичні еліти продовжують розглядати масові комунікації як допоміжний інструмент здійснення політики [3, с. 87], що особливо гостро нині звучить на фоні ганебної, підлої та підступної військової агресії проти України, розпочатої Російською Федерацією.

Отже, наявні натеper глибинні проблеми базового нормативно-правового забезпечення діяльності сучасних ЗМІ є тими чинниками, які, очевидно, зумовлюють той деструктивний процес, у межах якого останні, масово поширюючи антигромадські погляди, уявлення та установки, набувають рис кримінальних інститутів та тією чи іншою мірою сприяють взяттю участі окремої людини або групи людей у різних видах девіантних практик. Окремі аспекти проблем базового нормативно-правового регулювання вимагають на законодавчому рівні якнайскорішого вирішення низки технічних і організаційних питань функціонування Інтернету та його елементів у межах публічного інформаційного простору.

Наступним правовим чинником криміналізації ЗМІ є *недоліки законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за маніпулювання свідомістю населення через ЗМІ, зловживання журналістами правами в процесі збирання, одержання, створення, поширення, зберігання та іншого використання інформації, а так само недоліки правової відповідальності*

за наклеп та образу з боку ЗМІ. Як відомо, у 2015 р. Особлива частина чинного КК України була доповнена низкою статей, покликаних вирішити проблему вдосконалення правового забезпечення професійної діяльності журналістів. Не вдаючись у дискусію з приводу доцільності такого законодавчого кроку, доречно звернути увагу на те, що, за справедливим зауваженням Є.О. Письменського, специфіка журналістської діяльності зумовлюється не лише необхідністю особливого ставлення до них з точки зору забезпечення правової охорони законної професійної діяльності журналістів. Проблематика професійної діяльності журналістів у сучасних українських реаліях повинна розглядатися не лише в зазначеному аспекті, а й крізь призму зловживання правами журналіста в процесі збирання, одержання, створення, поширення, зберігання та іншого використання інформації. Отже, окремої уваги потребує питання розгляду журналіста як спеціального суб'єкта правопорушень, пов'язаних із використанням відповідних повноважень у частині врегульованого законом порядку отримання та використання інформації. Здебільшого, як зазначає дослідник, поширення журналістом з будь-яких мотивів інформації, яка є для нього завідомо недостовірною, нині залишається кримінально не караним [7, с. 153].

О.Ю. Бусол також справедливо зазначає, що виконання службовою особою ЗМІ замовлення фізичної або юридичної особи на виготовлення інформаційного продукту неправдивого змісту, поширення завідомо недостовірної, викривленої інформації, в тому числі політичної або комерційної реклами, з метою умисної дискредитації іншої фізичної або юридичної особи в інтересах замовника або його посередника, з отриманням за це неправомірної вигоди, якщо це спричинило істотну шкоду об'єкту замовлення, повинно бути визнане злочинним, за який може наставати кримінальна відповідальність [2, с. 103, 108].

До цього варто додати й те, що нині також залишається кримінально не караним і поширення журналістом з будь-яких мотивів завідомих неправдивих відомостей, що принижують честь і гідність фізичної (публічної) особи або ділову репутацію

фізичної (публічної) чи юридичної особи, яка є для нього завідомо недостовірною, а так само приниження честі та гідності будь-якої особи, що виражене в непристойній формі. Необхідність і доцільність криміналізації клевети та образи у КК України дедалі частіше обґрунтовується окремими вітчизняними науковцями в межах відповідних наукових досліджень [11; 4] та знаходять підтримку серед народних обранців, хоча поки що й без успіху в законодавчій реалізації цієї ініціативи [1].

Доречно зазначити, що статтею 3 Конституції України декларовано, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а стаття 68 Основного Закону встановлює обов'язок кожного неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Вказаним статтям Основного Закону кореспондують окремі статті ЦК України, зокрема ст. ст. 16, 22, 23, 297, 299. Порушення цих прав є підставою для настання цивільно-правової відповідальності, передбаченої законодавством. Отже, будь-яка особа має право захищати свої права, що порушені внаслідок поширення образливих висловлювань, шляхом звернення до суду з позовом про захист гідності та честі, а також про захист своєї ділової репутації, але подібне право, на жаль, не завжди здатне ефективно стримувати порушників указаних статей Основного Закону України.

Додатково до вищевказаного слід зазначити і таке. Н.А. Савінова, акцентуючи увагу на проблематиці різних умисних форм маніпулятивного впливу на свідомість людини з боку ЗМІ, зазначає, що як у схемі криміналізації, так і у схемі віктимізації через ЗМІ роль жертви маніпуляцій належить індивіду, члену суспільства, який унаслідок відповідних інформаційних маніпуляцій ЗМІ в умовах конфронтації перетворюється на злочинця чи жертву. Відбувається це некеровано, і держава не вживає необхідних заходів для захисту населення від інформаційних маніпуляцій ЗМІ. Отже, відповідальності за такі впливи в державі дотепер не існує. Роль ЗМІ як медіатора (посередника, а інколи

й організатора чи підбурювача) вчинення злочину під впливом інформаційних маніпуляцій державою не оцінюється. Відповідно, фактична жертва інформаційного впливу, зокрема, особа, що вчинила злочин під впливом маніпуляцій, лишається наодинці і має понести відповідальність без урахування її вольового стану на момент вчинення злочину під впливом інформаційних маніпуляцій. До жертви злочину, яка зазнала віктимних девіацій, за загальною тенденцією належні компенсаторні та реституційні заходи так само застосовані бути не можуть. У зв'язку з цим дослідниця пропонує визнати, що питання криміналізації таких діянь, як маніпулювання свідомістю населення через ЗМІ та інформаційна експансія, зумовлює своє якнайскоріше вирішення. Україна може стати флагманом криміналізації таких діянь, і це буде повною мірою логічно, адже саме населення нашої країни зазнало впливів сучасної інформаційної війни, яка утворила базу для актів сепаратизму і тероризму, агресії до мирного населення та масових жертв [9, с. 111].

Тут варто звернути увагу на те, що у проекті Закону України «Про медіа» від 02.07.2020 р. № 2693-д пропонується запровадити адміністративну відповідальність за поширення ЗМІ дезінформації та кримінальну відповідальність – за умисне, систематичне поширення дезінформації, поширення дезінформації через замовлення третьої особи або у випадку завдання шкоди, підкуп журналіста або ЗМІ. Водночас окремими вітчизняними експертами у сфері масових комунікацій висловлюються сумніви у запровадженні таких законодавчих ініціатив. Ними зазначається, що у Європейських директивах про криміналізацію суспільно небезпечних діянь нічого подібного немає. Європейці стоять на позиції, що криміналізація в інформаційній сфері може спричинити проблемні наслідки і становить загрозу базовим цінностям, серед яких – свобода слова і вираження власної думки. Криміналізація не здатна вирішити проблему дезінформації. Більше того, загрози непорівнянні з можливою частковою ефективністю. Таким чином, відсутність стратегічного нарративу – одна з базових причин ефективності дезінформації, і боротьбу

з нею доцільно починати з подолання цього фактора, а не зі створення репресивних інструментів в інформаційній сфері [6].

Коментуючи подібну експертну позицію, доцільно зазначити, що, згідно зі ст. 21 Конституції України, всі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах, а відповідно до ст. 24 Основного Закону громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. У зв'язку з цим видається, що варто дотримуватися розумного балансу між правовим забезпеченням охорони журналістської діяльності та своєчасним і ефективним державним реагуванням на випадки, скажімо, поширення дезінформації, поширення дезінформації через замовлення третьої особи або у випадку завдання шкоди, підкуп журналіста або ЗМІ і т. ін.

Нам імпонує твердження Є.О. Письменського, який зазначає, що поширення журналістом завідомо недостовірної інформації, зважаючи на її характер, в окремих випадках здатне зашкодити інтересам суспільства, держави і навіть людства. Йдеться про умисне використання в ЗМІ таких даних, які не відповідають дійсності. Такі дії можуть учинятися для здійснення керованого впливу на певну групу людей або людство загалом із метою розпалювання ворожнечі та ненависті, штучного створення конфліктної ситуації або її ескалації тощо. У сучасній Україні відомі непоодинокі випадки, коли журналіст використовує недостовірну інформацію, що призводить до зриву мобілізації, порушення громадського порядку, поширення паніки, втрати авторитету державної або громадської інституції, ділової репутації тощо. Відповідні дії характеризуються створенням реальної загрози заподіяння істотної шкоди суспільним відносинам, пов'язаним із громадським порядком, громадською безпекою, авторитетом органів державної влади, миром та безпекою людства тощо. Не слід забувати, зауважує дослідник, що суспільна небезпека того чи іншого діяння здатна змінюватися під впливом певних чинників. На сьогодні одним із таких чинників є окупація Російською Федерацією частини території України, а так само інспіровані нею спроби насильницької зміни

конституційного ладу, захоплення державної влади, зміни меж території України тощо [7, с. 154–155].

У зв'язку з цим очевидно, що боротьба з дезінформацією, маніпулюванням свідомістю індивідуально визначеної особи або групи людей через ЗМІ не може бути не пов'язана зі створенням відповідних репресивних інструментів в інформаційній сфері. Водночас ми свідомі того, що, вочевидь, ефективна протидія цьому явищу зумовлює реалізацію поряд з цим і низки інших загальносоціальних та спеціально-кримінологічних заходів протидії, дослідженню яких мають бути присвячені окремі наукові публікації.

У результаті проведеного дослідження доходимо висновку, що правові детермінанти криміналізації вітчизняних ЗМІ можливо представити декількома умовно однорідними різновидами, такими як: криміногенні прогалини у базовому нормативно-правовому регулюванні журналістської діяльності; недоліки законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за маніпулювання свідомістю населення через ЗМІ, зловживання журналістами правами в процесі збирання, одержання, створення, поширення, зберігання та іншого використання інформації, а так само недоліки правової відповідальності за наклеп та образу з боку ЗМІ тощо.

Доведено, що наявні натеper глибинні проблеми базового нормативно-право-

вого забезпечення діяльності сучасних ЗМІ є тими чинниками, які зумовлюють той деструктивний процес, у межах якого останні, масово поширюючи антигромадські погляди, уявлення та установки, набувають рис кримінальних інститутів та тією чи іншою мірою сприяють взяттю участі окремої людини або групи людей у різних видах девіантних практик. На законодавчому рівні якнайскоріше врегулювання зумовлює низка технічних і організаційних питань функціонування Інтернету і його елементів у межах публічного інформаційного простору.

Зазначено, що, згідно зі ст. 21 Конституції України, всі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах, а відповідно до ст. 24 Основного Закону громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. У зв'язку з цим варто дотримуватися розумного балансу між правовим забезпеченням охорони журналістської діяльності та своєчасним і ефективним державним реагуванням на випадки маніпулювання свідомістю населення через ЗМІ, поширення дезінформації, поширення дезінформації через замовлення третьої особи або у випадку завдання шкоди, підкуп журналіста або ЗМІ і т. ін. Очевидно, що боротьба з дезінформацією та маніпулюванням не може бути не пов'язана зі створенням відповідних репресивних інструментів в інформаційній сфері.

ЛІТЕРАТУРА:

1. «Наклеп» та «образу» знову намагаються повернути в Кримінальний кодекс. Центр демократії та верховенства права. URL: <https://cedem.org.ua/news/naklep-ta-obrazu-znovu-pamagaayutsya-povernuty-v-kryminalnyj-kodeks/>.
2. Бусол О.Ю. Медіакорупція в Україні: проблема криміналізації. *Інформація і право*. 2016. № 1 (16). С. 102–109.
3. Гололобова Ю.И. Средства массовой информации и преступность: криминологический аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москов. гос. юрид. акад. Москва, 2003. 164 с.
4. Єпішко І.С. Кримінально-правовий захист честі та гідності працівників правоохоронних органів : дис. ... докт. флософ. : 12.00.08; 081 «Право». Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 226 с.
5. Конах В.К. «Інтернет-ЗМІ в Україні: проблеми визначення нормативно-правового статусу та врегулювання діяльності». Аналітична записка / НІСД. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyni-strategii/internet-zmi-v-ukraini-problemi-viznachennya-normativno>.
6. Криміналізація в інформаційній сфері є загрозою для свободи слова – Вікторія Сьюмар. *5 канал*. URL: <https://www.5.ua/polityka/kryminalizatsiia-v-informatsiinii-sferi-standovyt-zahrozu-svobodii-slova-viktoriiia-siumar-203781.html>.
7. Письменський Є.О. Журналістська діяльність в аспекті завдань кримінального права. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній*

діяльності : матер. міжнар. наук.-практ. конф., 8–9 жовт. 2015 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2015. С. 151–155.

8. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про медіа». *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67812.

9. Савінова Н.А. Умисне поширення недостовірної інформації ЗМІ: аргументи на користь потреби криміналізації. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 2 (3). С. 100–112.

10. Степаненко К.В. Державне регулювання правовідносин в інформаційно-комунікаційній мережі Інтернет. *Правова інформатика*. 2013. № 3 (39). С. 35–40.

11. Субботенко О.С. Охорона честі та гідності особи кримінально-правовими засобами (досвід країн СНД та ЄС) : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 19 с.

12. Чабаняц М.Б. Криминологические аспекты влияния жестокости и насилия в средствах массовой коммуникации на агрессивное поведение несовершеннолетних : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Ставрополь. гос. ун-т. Ставрополь, 2002. 163 с.